

В. У. Азарка, А. С. Васілеўская

НАМІНАЦЫІ ФРАНЦЫСКА СКАРЫНЫ Ў ПАЭТЫЧНЫМ ТЭКСЦЕ: КУЛЬТУРНАЯ ІНФАРМАЦЫЯ – ПРЭЦЭДЭНТНАСЦЬ

У артыкуле на аснове аналізу намінацый Францыска Скарыны, ужытых у паэтычных творах, вылучаецца энцыклапедычная і сімвалічная інфармацыя, закладзеная ў імені беларускага асветніка, робіцца вывад пра прэцэдэнтны статус імені Францыска Скарыны ў беларускай культуры. Аналіз інфармацыі, закладзенай у прэцэдэнтным імені Францыска Скарыны, дазваляе гаварыць пра найбольш значныя для беларусаў культурныя прыярытэты, сярод якіх трэба адзначыць імкненне да ведаў, арыентацыю на нацыяльныя традыцыі, працу на карысць свайго народа, непарыўную сувязь з Радзімай.

Праблема ўзаемаадносін мовы і культуры здаўна знаходзіцца ў цэнтры пільнай увагі філосафаў, сацыёлагаў, псіхалагаў, лінгвістаў. У апошнія дзесяцігоддзі значная колькасць лінгвістычных даследаванняў прысвечана вывучэнню ролі моўных адзінак, і ў прыватнасці, ласных імёнаў, у назапашванні і перадачы культурнай інфармацыі.

Многія онімы набываюць статус прэцэдэнтных імён, паколькі “воплощают социально-исторический опыт носителей языка, являются своеобразным архетипом, с помощью которого возможно реконструировать не только условия и особенности жизнедеятельности народов (топонимика), но и сам «дух народа», целый ряд его составляющих: ценности, взгляды, установки и т. п.” [1, с. 55]. Прэцэдэнтнае імя – гэта заўсёды “вяршыня піраміды”, сімвал, які валодае традыцыйна прызнанымі ў даным грамадстве значэннямі, выяўляе сацыяльныя міфы і стэрэатыпы. На думку даследчыкаў, менавіта такія вяршыні якраз і дазваляюць ахапіць культурны вопыт, назапашаны чалавецтвам [2].

Да імён нацыянальнага ўзроўню прэцэдэнтнасці па праву адносіцца імя Францыска Скарыны.

Уяўленне пра гэту гістарычную асобу мы атрымліваем пераважна з навуковых, навукова-папулярных і мастацкіх тэкстаў. На іх аснове і фарміруецца той комплекс ведаў, які дазваляе зразумець прэцэдэнтную інфармацыю, закладзеную ў імені Францыска Скарыны. Прасочым, якога тыпу інфармацыя пра нашага славутага земляка акцэнтуюцца, захоўваецца і перадаецца праз паэтычныя творы, змешчаныя ў зборніку “Падарожная кніжка Скарыны” [3].

А. І. Жураўскі – адзін з аўтараў энцыклапедыі “Францыск Скарына і яго час” – адзначае, што самай папулярнай формай імені, якую пазначаў сам асветнік і якая пераважае ў актавых запісах, з’яўляецца форма *Францыск* [4, с. 343]. Аднак паэты ў якасці ўласнай асабовай намінацыі побач з імем *Францыск* выкарыстоўваюць імёны *Георгій* і *Францішак*:

*Яшчэ ў дні старыя, у век наш лучынны,
Аб горадзе Полацку слава ішла, —
Друкар там выдатны Георгій Скарына,
Што зоры, рассыпаў на роднай краіне
Крыштальныя словы навукі-святла... (П. Броўка. Беларусь).*

*О, Францішак... Францішак Скарына,
Што над гранкай друкарскаю гнуўся!..
Ведай, праца твая пакарыла
Новы свет для сівой Беларусі! (А. Дудар. Скарына).*

Выкарыстанне імені *Георгій* у якасці намінацыі Скарыны, як адзначае А. І. Жураўскі, абумоўлена памылкай, дапушчанай пры перакладзе граматы з лацінскай мовы. Доўгі час гэтая памылка служыла аргументам у спрэчцы наконт веравызнання асветніка. Версія аб тым, што Скарына быў праваслаўным, а імя памяняў, каб паступіць у каталіцкі Кракаўскі ўніверсітэт, знайшла і паэтычнае ўвасабленне:

Ты мне, мой горад, даруй,

што ціхае імя Францішак

Я змяніў на нянаскае, гучнае імя Георгій (Г. Бураўкін. Скарына).

Паэты аддаюць перавагу форме *Францішак*, хоць, як сцвярджае А. І. Жураўскі, “для ўжывання такой формы няма дастатковых падстаў, паколькі ад яе адмовіўся сам Скарына ў пазнейшы перыяд сваёй выдавецкай дзейнасці” [4, с. 344]. Выкарыстанне гіпакарыстычнай формы абумоўлена імкненнем паэтаў наблізіць асобу Скарыны да чытачоў, што пацвярджаецца і іншымі намінацыямі.

Заціхлі званы, адбылася іміа,

ізноў спевы гучаць на лаціне.

Дыплом уручаюць: ён сын Лукаша,

палачанін, Францішак Скарына... (Л. Геніюш. Скарына).

У паэтычных творах мы вылучылі каля 30 агульных назоўнікаў, ужытых у якасці намінацый асветніка. Аналіз гэтых найменняў дазваляе зразумець, як паэты ХХ стагоддзя ўспрымаюць асобу асветніка, якую культурную інфармацыю імкнучца актуалізаваць і данесці да чытача.

Усе выяўленыя намінацыі мы аб’ядналі ў тры групы. Можна лічыць, што гэтыя групы акрэсліваюць пэўнае кола ведаў, звязаных з іменем Скарыны.

Самая вялікая група намінацый апісвае розныя аспекты дзейнасці Францыска Скарыны. У тэкстах, прысвечаных асветніку, традыцыйна ўжываюцца намінацыі *лекар*, *першадрукар*, *вучоны*, *пісьменнік*, *волат Адраджэння*, *тытан Адраджэння*. Прааналізаваныя паэтычныя тэксты не сталі выключэннем. Найбольшай частотнасцю ў іх характарызуюцца назоўнікі *друкар* і *першадрукар*:

Прароцтва кнігу ў маладой абнове,

Першадрукар наш — сын купца Лукі.

І праз вякі яго на роднай мове

Усе чытаюць, дзеці і бацькі (П. Прыходзька. Скарынаўскаму цэнтру).

Друкар нястомны

ў спадчыну пакінуў

Нашчадкам кнігі —

толькі і ўсяго (У. Скарынкін. Спадчына Скарыны)

Аўтары вершаў акцэнтуюць увагу на тым, якія вынікі мела друкарская справа, падкрэсліваюць, што кніга несла людзям адукацыю, вучыла быць людзьмі. Невыпадкова, у адным радзе з намінацыямі *друкар* (*першадрукар*) ужываюцца лексемы *асветнік* і *гуманіст*:

Асветнік, вучоны

І першадрукар,

Наш гонар —

Францішак Скарына (М. Пазнякоў. Скарына).

Свет загаманіў, нарэшце,

што з’явіўся палачанін

першадрукар Скарына, гуманіст... (М. Федзюковіч. Сповідзь).

Намінацыя *асветнік* рэдкая ў паэтычным кантэксце, аднак пісьменнікі падкрэсліваюць асветніцкі аспект дзейнасці Скарыны праз метафарычнае ўжыванне

антонімаў *цемра* ‘культурная адсталасць; невуцтва’ і *святло* ‘сімвал прагрэсу, навукі, праўды, шчасця’:

*Вайну абвясціўшы цемры,
Невуцтву
ў краі родным, —
Да ведаў ішоў ты цераз
Замежных дзяржаў вароты* (К. Жук. Францішку Скарыне).

*Можэ, словы былі як загад,
гэту мову пакутныя ўнукі
захавалі пад стрэхамі хат
для святла, для дабра, для навукі* (Л. Геніюш. Скарына).

Асветніцкае значэнне дзейнасці Ф. Скарыны падкрэслівае і выкарыстанне з пераносным значэннем слова *сейбіт* ‘той, хто распаўсюджвае сярод людзей веды і пад.’:

*Скарына. Ія, браце, сейбіт.
Многія я абышоў гарады* (В. Вітка. Беларуская калыханка).

Варта адзначыць, што слова *сейбіт* В. Вітка ўкладвае ў вусны свайго героя: яно з’яўляецца своеасаблівай самахарактарыстыкай. Падобным прыёмам карыстаецца і М. Арочка ў вершы “Прамаўленне Скарыны”, напісаным ад імя самога друкара. На аснове пераноснага значэння слова *сеяць* ‘распаўсюджаць сярод людзей (асвету, ідэі, чуткі і пад.)’ разгортваецца метафарычная карціна дзейнасці Францыска Скарыны, намалёваная лірычным героем:

*Я сеяў слова, адліваў у шрыфце,
Па полі белым сыпаў, як з сяўні.
Патрэбна ж людзям столькі дабрыні,
Святла, прачыстай праўды з глыбіні!
І мудрасці... Без іх –
хто мы, скажыце?* (М. Арочка. Прамаўленне Скарыны).

Святло навукі мог распаўсюджаць толькі адукаваны чалавек, таму ў вершах нярэдка сустракаюцца намінацыі, якія падкрэсліваюць вучоны статус Францыска Скарыны, апісваюць яго шлях у навуку: *студэнт – бакалаўр – вучоны*:

*Студэнт Скарына паўз вячэрні плёс
Шыбуе адзінока па ўзбярэжжы* (А. Зарыцкі. Саперніцы)
*Гляджу
праз гады нябыту
Туды, дзе ты ўзвасяваў пралікі,
Карпеў, бакалаўр знакаміты* (К. Жук. Францішку Скарыне)

*Хоць лекавых раслін аддаўна
Быў вядомым знаўцам,
Расліну ж распазнаць не мог
Вучоны самавіты* (С. Шушкевіч. Скарына ў Празе).

Францыск Скарына, як вядома, абараніў вучонае званне доктара лекарскіх навук. Гэта інфармацыя часта вылучаецца ў вершах праз выкарыстанне намінацыяў *доктар* і *лекар*. Прычым лексема *доктар* рэалізуе ў вершах два значэнні – ‘урач, лекар’ і ‘самая высокая вучоная ступень’:

*Ужо доктар навукі пад сілу яму.
З Падуі слаўнай, з чужыны,
вязе Беларусі, народу свайму
жыццё сваё, званні і імя* (Л. Геніюш. Скарына).

Спяшае доктар Русь лячыць —

Ад нематы, ад глухаты,

Ад пракавечнай цемнаты (К. Цвірка. Францыск, Скарынін сын).

Ужыванне мнагазначнай лексемы *доктар* дазваляе паэтам падкрэсліць гуманістычны характар дзейнасці Францыска Скарыны і праз кантэкстуальнае збліжэнне гэтай лексемы са словамі *асветнік, гуманіст*, і праз яе супрацьпастаўленне з лексемай *лекар*.

У белы свет рассунуў сцены

З тае спрадвечнае глушы,

Быць меўся лекарам для цела,

А стаўся доктарам душы (М. Лужанін. Як нараджаўся новы свет).

Францыск Скарына быў першым у розных сферах дзейнасці, таму ў якасці намінацый ужываецца не толькі слова *першадрукар*, але і аказіяналізмы *першадоктар, першапаэт, першаздабытчык святла*:

І з долу, поўнага на коптур

Пітвом нялюдскіх мук і кар

На свет прабіўся

першадоктар,

Першапаэт, першадрукар.

А ў лесе, ў доме, у свеце – цёмна!

З тых часаў думка павяла

Яго на подзвіг векапомны,

Першаздабытчыка святла (М. Лужанін. Як нараджаўся новы свет).

Другая група найменняў, вылучаных у вершаваных творах, падкрэслівае цесную сувязь Скарыны з Радзімай. У вершах мы сустракаем намінацыі *палачанін, зямляк, суайчыннік, сын Радзімы*:

Дарогаю Петраркі палачанін

У Прагу з прагай рупнасці прыйшоў,

Каб потым іх імёны спалучалі,

Нібы на храмах постаці крыжоў (Р. Барадулін. Скарынавы сляды).

Запомні ўсім сэрцам

Як велічны дар

Радзімы

Славу тага сына (М. Пазнякоў. Скарына).

Жыццё Скарыны – гэта вечнае падарожжа, пошук ведаў і мудрасці за межамі сваёй радзімы, што ўвасоблена ў пераносным значэнні слова *пілігрым* ‘вандроўнік, падарожны’:

Блукаў на свеце пілігрым —

Развеяў столькі лет і зім!

Цяпер ад тых чужых дымоў

Спяшыць Скарынін сын дамоў (К. Цвірка. Францыск, Скарынін сын).

Аднак усе гэтыя вандраванні былі для таго, каб прынесці карысць сваёй Радзіме. Для таго, каб паказаць еднасць Францыска Скарыны з роднай зямлёй, апаніць значэнне дзейнасці знакамітага палачаніна для радзімы, Змітрок Бядуля выкарыстоўвае метафарычныя словазлучэнні *кветка родных межаў, вясёлка з-пад туману*:

Пад месяцам, пад сонцам Полацкіх капліц,

Пад спеўнымі званамі залачоных вежаў,

Пад паляўнічым рогам ў явах таямніц

З’явіўся наш Скарына кветкай родных межаў,

Вясёлкай з-пад туману (З. Бядуля. Паходні).

Трэцяя група намінацый – тэрміны сваяцтва *продак* і *прапрадзед* – дазваляе падкрэсліць сувязь, якая праз стагоддзі звязвае постаць Францыска Скарыны з нашымі сучаснікамі:

*Тут беларус – прапрадзед мой
Калісьці ўпершыню друкарыў* (В. Іпатава. Вільнюсу).

*Мой суайчыннік, продак мой Скарына!
Прымі за тое ад мяне паклон,
што езуітам хіжым не скарыўся, што кінуў
ў твар святым айцам праклён...* (М. Федзюковіч. Сповідзь).

Значэнне асабістай звязанасці з ідэямі Скарыны, з яго справамі падкрэслена ўжываннем займенніка *мой*, якое спалучаецца з лексэмамі *прапрадзед*, *продак*.

Цесная сувязь поглядаў Францыска Скарыны з сучаснасцю, значэнне яго дзейнасці для сённяшняй Беларусі сталі вобразнай асновай верша Д. Бічэль-Загнетавай:

*Будучыня Беларусі –
старажытныя кнігі Скарыны.*

*Натхненне і талент нашчадкаў
у вобразах вершаў Скарыны...*

*І не малее запас
у змалоту Скарынавых думак.*

*І як бы тут ні прыйшлося
удольваць упорысты лёс, –*

выйграў нам час Скарына.

Мы бачым, што ў вершах, прысвечаных Францыску Скарыну, замацоўваецца як энцыклапедычная інфармацыя пра яго (*Георгій-Францішак, студэнт-бакалаўр-вучоны, батанік, лекар, палачанін, сын Лукі, першадрукар*), так і сімвалічная (*асветнік, гуманіст, першаздабытчык святла, слауты сын Радзімы і інш.*). Рэалізацыя сімвалічнай інфармацыі ў паэтычным кантэксце (што мы назіраем у вершы Л. Паўлікавай) і дазваляе гаварыць пра імя Францыска Скарыны як прэцэдэнтнае:

“Абы наувучыцца мудрасці...” –

Рок наш!

*О, дзе ж вы,
Скарыны сямідзясятых?! –
Хто спіўся,*

хто знік за мяжой ці адрокся (Л. Паўлікава. Сумненне і вера).

На наш погляд, пад *Скарынамі сямідзясятых* паэтэса разумее людзей разумных, адукаваных, адданных сваёй радзіме.

Такім чынам, аналіз інфармацыі, закладзенай у прэцэдэнтным імені Францыска Скарыны, дазваляе гаварыць пра найбольш значныя для беларусаў культурныя прыярытэты, сярод якіх трэба адзначыць імкненне да ведаў, арыентацыю на нацыянальныя традыцыі, працу на карысць свайго народа, непарывную сувязь з Радзімай.

Спіс выкарыстанай літаратуры і крыніц

1. Пан, С. М. Личное имя как культурный символ: стереотипы и мифы [Электронный ресурс] / М. С. Пан // Текст и дискурс : традиционный и когнитивно-функциональные аспекты исследования : сб. науч. тр. / Ряз. гос. пед.ун-т им. С. А. Есенина ; под ред. Л. А. Манерко. – Рязань, 2002. – 236 с. – Режим доступа: <http://www.studfiles.ru/preview/4538410/page:55/>. – Дата доступа: 15.08.2017.

2. Костомаров, В. Г. Как тексты становятся прецедентными / В. Г. Костомаров, Н. Д. Бурвикова // Русский язык за рубежом. – 1994. – № 1. – С. 73–76.

3. Падарожная кніжка Скарыны : зб., прысвеч. 500-годдзю беларус. першадрукара : для сярэдн. і ст. шк. узросту / уклад. С. Панізнік, В. Дышыневіч. – Мінск : Юнацтва, 1990. – 326 с.

4. Жураўскі, А. І. Імя і прозвішча Ф. Скарыны / А. І. Жураўскі // Францыск Скарына і яго час : энцыкл. даведнік / Беларус. Сав. Энцыклапедыя ; рэдкал.: І. П. Шамякін [і інш.]. – Мінск : БелСЭ, 1988. – С. 343–344.